

LITERATURĂ – GAIA.

DE CE NU MAI AVEM NEVOIE DE O TEORIE „LITERARĂ”

Departa de gândul că literatura ar fi „murit”. Cred însă că, mai ales în ultimele două decenii, mutațiile din câmpul ei sunt suficient de ample pentru a pune în discuție însăși ideea de teorie literară. Teoria literară ea însăși apare – fie în Estul Europei, cum scrie Tihanov, fie prin Europa centrală, de unde se exportă în State, în Franța, în India, enfin – confruntată cu propriile ei limite, de vreme ce literatura a redevenit o formă de cultură printre altele. La ora la care lumea, cele 7 miliarde de oameni, știe să citească (chiar dacă nu mereu înțelege foarte bine, dar aici nu-i vina lor neapărat), rolul teoriei literare, acela de a sintetiza epistemologic un domeniu deja vast, devenit disciplină universitară, nu mai poate fi același. De ce la facultățile vocaționale te duci ca să înveți să practici artele, și numai la Litere vii nu neapărat ca să practici literatura, ci ca să o cercetezi? Ei bine, această anomalie, despre care nu vreau să vorbesc acum, tinde să dispară.

Ceea ce s-a numit și se mai numește încă literatură n-a fost niciodată un domeniu de cercetare aparte, așa cum fusese textul sacru – sau, mai apoi, textul/ documentul vechi (antic). Așa după cum literatura s-a constituit ca domeniu nu doar de cultură (în sens occidental), ci și academic, spre finalul epocii romantice, tot la fel domeniul „nostru” se transformă, pe măsură ce semnificațiile literaturii, apoi practicile ei, se transformă. La scara unor ani, lucrurile par la fel, sau poate doar în declin (dar aceleași, ca și cum ar fi vorba despre același lucru care apare, crește, înflorește și se ofilește: organicism). La o altă scară, planetară și istorică, literatura face parte dintr-un complex mediatic în care domină asocierile text-imagie-sunet, cu toate că lectura mută rămâne probabil dominantă (dar nu neapărat a cărților de hârtie).

Dar nu o sociologie a literaturii vreau să fac. Tabloul de mai sus, schițat din avion, pune la îndoială câteva dintre achizițiile mentale ale unui secol: canonul (național și universal), de pildă, rolul criticii literare, dar și chestiunea mai puțin abordată azi a limbajului literar, nu ca diferență față de limbajul „cotidian”, ci tocmai ca o formă de limbaj care poate construi povestirea și metafora, la diferite nivele de percepție (teoretic, din ce în ce mai subtile, dar asta poate e valabil mai degrabă în cultura occidentală).

La ce bun să mai studiezi literatura, dacă rolul ei politic în sens național, dar și rolul ei formator în sensul unei anumite ideologii estetice, se pierd? Sigur, o poți studia ca s-o practici, și vor exista mereu câțiva studenți la Litere care

vin aici ca să învețe să scrie. Dar ei sunt puțini. Alții o vor studia pentru a o preda la școală, pentru că există și vor exista patrimoniul literare, iar literatura fiind scrisă în limbi naturale, aceste patrimoniul vor rămâne, încă, cu toate că tot mai puțin, naționale. Naționalul poate fi o identitate cool, o identitate ludică, așa cum se întâmplă la Eurovision și la campionatele sportive, acolo unde culorile naționale rămân și azi o idee foarte bună. Totuși, așa ceva nu justifică studiul literaturii de către masele angajate astăzi în această activitate din ce în ce mai ciudată.

Tocmai de aceea, au apărut și apar diferite emergențe/afordanțe ale domeniului literar, iar ideea actualizării lecturii, *aggiornamento*-ul pe care Latour nu uită să-l amintească atunci când vorbește despre modul de existență al religiei, este poate cea mai bună soluție euristică pentru înțelegerea și a literaturii, ca figură estetică, epistemică și ontologică. Mi se pare că am putea postula, în acest context, ideea unei „literaturi-Gaia”, încercând – iar – să legăm studiile literare de metode și obiecte care, evident, nu le aparțin de drept (cum niciodată nu s-a întâmplat, de altfel).

E de la sine înțeles că paradigma literaturii mondiale continuă să fie cel mai generos cadru de studiu al literaturii, mai ales prin două tipuri de cercetare: o istorie literară cantitativă, care ia în considerare în mod democratic toate scrierile produse într-o anumită perioadă și regiune și își propune să stabilească parametri prin care pot fi descrise fenomene literare la altă scară decât cea a lecturii individuale de text (aici avem numele lui Moretti, care preia mult din teoria lumii-sistem a lui pe Immanuel Wallerstein), și o istorie literară post-ideologică, care contestă canoanele, postcolonială, ecumenică, în linia lui David Damrosch (2003, 2009, 2011). Acest din urmă model este cel care se regăsește, în general, la baza noilor perspective asupra literaturii franceze și francofone, cu contribuții din sociologia literară de sorginte bourdieusiană (Casanova 1999). În România, cele două curente au apărut, primul în jurul Literelor din Cluj și Sibiu, iar ultimul, mai discret, în jurul Deliei Ungureanu, la București.

Spre deosebire de o literatură mică, așa cum este cea română, și de una imensă, așa cum este cea în engleză (limbă-teleologie), literatura în limba franceză pune cel mai acut problemele trecerii literaturii de la vârsta ei națională și de la substanța ei estetică (post-)romantică, la o vârstă mondială și la o multi-estetică (pe care n-o mai putem analiza cu instrumente create în Vest pentru un obiect

occidental). Literatura în limba franceză apare scindată între o literatură franceză-model și una „francofonă” care arată, fie că vrem sau nu, pentru noi, occidentalii, sau pentru aceia dintre noi care credem în „natura” culturii și civilizației occidentale, exotic.

Avem aici trei opoziții. Prima este opoziția geo-politică între „franceză” (literatura „franceză”) și „francofonă”), a cărei dezafectare pare greu de conceput, în ciuda diverselor su-gestii în favoarea unuia dintre acești doi termeni. Cele mai recente lucrări de istorie literară consacrate literaturii în limba franceză, publicate mai ales în afara Franței, și anume în Statele Unite, tind să subestimeze literatura „franceză”, produsă în Franța metropolitană, adâncind în același timp decalajul dintre corpusurile literare paralele (pentru producția literară contemporană, acest fapt este evident) – a se vedea A. Gefen 2020, despre care a scris recent Despina Jderu în *Observator cultural*: <https://www.observatorcultural.ro/author/despinajderu>, Pierre Schoentjes, cu o istorie a literaturii franceze ecologice, apărută în 2020, respectiv *Francophone Literature as World Literature*, lucrarea coordonată de C. Moraru, N. Simek și B. Westphal în 2020 la Bloomsbury. A doua opoziție, mai puțin vizibilă, opune aceeași literatură franceză unei multiplicități de literaturi „franceze” marginale, provinciale (de „terroir”, vezi Pageaux 2010; sau de „banlieue”, C. Horvath passim), dar și considerată din perspectiva genului (*Femmes et littératures*, în două volume, Martine Reid, 2020). Limba română a rămas inocentă față de această nouă situație, astfel încât dacă spunem „gen”, e mai probabil să înțelegem prin acest cuvânt genul literar decât genul identitar, din perspectiva lui Judith Butler. În sfârșit, se mai întâmplă ceva în studiile literare, odată cu impunerea unei paradigme predominant spațiale, „world”, în care geografia devine atât de vastă încât spațiul textual capătă pregnanța pe care o are măsura de la fereastra trenului în fața peisajului care se perindă prin fața ei. Este vorba despre marginalizarea analizelor formale în favoarea abordărilor tematice, conform ideii că studiile literare canonice ar manifesta un angajament exagerat față de interpretarea critică ca practică formală separată de ceea ce Therese Migraïne-George (profesoară de literaturi romanice și arabe care predă la Universitatea din Cincinnati) numea în 2010 „realitățile obiective”. Mai mult, perspectiva tot mai pragmatică asupra literaturii în ceea ce privește materialitatea textuală, caracterul social al experiențelor descrise și mai ales relația dintre text și lumea concretă au dat naștere la mai multe încercări de a clarifica și de a rafina concepția despre „lume” din sintagma „literatură universală” sau de a lua în considerare extinderea domeniului „literaturii universale” către o „world theory” (Di Leo, Moraru 2021).

Or, Gaia reunește și complexifică atât conceptele geografice la care recurge world literature, și în plus înglobează Antropocenul, adică epoca în a cărei denumire apare numele unui anthropos care, în versiunea lui modernă, din mo-

dernitatea industrială, a început să modifice chimia panglicii atmosferice în care ne putem trăi viața. Latour scrie că Gaia „oferă istoricitate și agentivitate tuturor formelor de viață”: adică, le înscrie într-o temporalitate a vieții care nu-i decăt versiunea dezidealizată a duratei bergsoniene, un timp puternic antropocentric, de care nimeni în afara omului nu e capabil – ca și când omul ar fi capabil de temporalitatea lepidopterelor, și într-o formă de acțiune care nu se reazemă cu toată greutatea pe dihotomia liber-arbitru / Dumnezeu (providență), pe care se sprijină întreaga teorie a existenței umane de până după romantism (printre care, desigur, Revoluția și Reacțiunea). Gaia este, în plus, extensibilă, dar și coruptibilă – pe scurt, nu cunoaște staza. Literatura se resimte de la acest tip de existență: pe de o parte, ea se „întinde” odată cu alfabetizarea maselor mondiale, dar pe de alta rostul ei se află mereu în pericol, la fel ca orice alt proces cu care ne-am obișnuit, care ne animă mai puțin și căruia îi căutăm, prin urmare, rostul. Conform altor cercetători, Gaia este o entitate autopoeitică (Bruce Clarke, 2017 și 2020): ea „se face” și nu depinde, în această des-/facere, de vreun principiu care-i este transcendent, dar în același timp ea însăși generează, ca un soi de sublimare, propria ei transcendență, în sensul unui soi de homeostază în fiecare dintre momentele ei (tocmai de aceea, poate, momentul nu e cel mai bun termen care se poate aplica temporalității existenței ei, dar este unul dintre termenii fără de care inteligența noastră cu lumea n-ar mai fi aceeași). Acest fel de a fi cadrează cu ideea unei „realități speculative”, a unei realități a cărei existență nu poate fi mereu demonstrată, dar care, în ceea ce este (real) dincolo de demonstrație, nu trebuie niciodată asimilat unei origini ad quem sau a quo.

Trebuie să adaug două remarci, înainte de a încheia. Prima: pe măsură ce literatura evadează din perimetrul unei psihologii morale în care s-a cazat, în rău dar și-n bine, în ultimele două secole (ea însăși moștenitoarea unor etici perfecționate demult, atât în Vest cât și în îndepărtatul Est), imaginarul ei devine tot mai greu de departajat de cel al imaginilor ficționale – film, joc video etc. Problema formei literare rămâne, desigur, dar ea nu mai consumă de acum toate resursele de gândire geometrică și critică mobilizate în jurul ei. A doua: în măsura în care literatura poate fi abordată cu instrumente extrase din domeniul științelor naturale și adaptate, cred că patrimonializarea literaturii ar putea începe să se producă pe alte criterii decât pe cele naționale. Desigur, factorul lingvistic este încă important, pentru că ne atașăm de loc și de limba pe care am dobândit-o în copilărie. Dar aceste două identități, loc și limbă, devin ele însele multiple și relative. Ca urmare, și de vreme ce engleza își va pierde în cele din urmă caracterul național pe care uneori îl mai transmite, de ce n-am putea construi obiectele istoriei literare altfel decât așa cum o facem de prin secolul al XVII-lea încoace? Desigur, acum speculez, dar asta nu înseamnă decât că sunt realist.